

भ्रष्टाचारका प्रवृत्ति र नियन्त्रणका उपायहरू

शिवराम न्यौपाने*

लेखसार

मुलुकमा सुशासन कायम गरी समृद्ध नेपाल, सुखी नेपालीको उद्देश्य हासिल गर्ने मुख्य जिम्मेवारीमा राज्य निरन्तर रहेको हुन्छ । राज्यका सबै संयन्त्रहरू सुशासनप्रतिको जिम्मेवारीमा संवेदनशील एवम् जवाफदेही हुनसक्दा मात्र सुशासनको अभियानलाई गतिशील गराउन सकिने तथ्य सर्वस्वीकार्य छ । नेपालको संविधानमा उल्लेख भएको सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, उत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउन राज्यबाट प्रदान हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने राज्यको नीतिलाई अनुभूतियोग्य गराउन आवश्यक भएको छ । नेतृत्व तहदेखि कार्यकारिणी तहसम्मका साथै सङ्घीय तहदेखि स्थानीय तहसम्मको संरचनामा संस्थागत रूपमा फैलिँदै गएको भ्रष्टाचार नियन्त्रणको कार्य चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रणका प्रयासहरू अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । यस सन्दर्भमा मुलुकमा विद्यमान परम्परागत एवम् नयाँ स्वरूपमा वृद्धि भएका भ्रष्टाचारका प्रवृत्तिहरूको अध्ययन, अनुसन्धान एवम् विश्लेषण समेत गरी सरकारी, गैरसरकारी, सहकारी एवम् सामुदायिक क्षेत्रका अतिरिक्त निजी क्षेत्रसमेतको भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्तिहरूको नियन्त्रण गर्नु अपरिहार्य भएको छ । यसका लागि शासकीय नेतृत्वको संवेदनशीलता, जिम्मेवारी एवम् कार्यगत अग्रसरता प्रभावकारी हुनुपर्ने आवश्यकता एकातर्फ रहेको छ भने अर्कातर्फ राज्यका सम्पूर्ण संयन्त्रहरूको जिम्मेवारपूर्ण समन्वय, साझेदारी र सहकार्य अत्यावश्यक भएको छ । यसबाट सङ्घीय तहदेखि स्थानीय तहसम्म व्यापक भएको भ्रष्टाचार न्यूनीकरण भई सदाचार अभिवृद्धि हुनेमा आशावादी हुन सकिन्छ ।

शब्दकुञ्जी: स्वच्छ, निष्पक्ष, सुशासन, पारदर्शी, कारवाही, नतिजामुखी

* सहसचिव, नेपाल सरकार

इमेल: shivaram2071@gmail.com

पृष्ठभूमि

निष्पक्ष एवम् इमानदार भई देश र जनताका लागि आफ्नो कर्तव्यप्रति निरन्तर जिम्मेवार हुनु सार्वजनिक पदमा रहने व्यक्तिको सेवाप्रतिको निष्ठा र धर्म हो । सार्वजनिक पदमा नियुक्त हुने पदाधिकारीहरूले पदमा बहाली हुँदा लिने सपथका आधारमा समेत राज्यको मौजुदा कानुन एवम् सरकारको नीति, नियम र निर्णयबमोजिम आफ्नो पदीय दायित्वतर्फ निःस्वार्थ एवम् इमानदार भई जनता र देशको सेवामा समर्पित हुनु पर्दछ । सरकारको कार्यकारिणी मुख्य संयन्त्रका रूपमा रहेको कर्मचारीतन्त्रको जिम्मेवारीतर्फको इमानदारी, निष्पक्षता र कर्तव्यनिष्ठताबाट नै सरकारले भ्रष्टाचार नियन्त्रण गरी जनतालाई सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने अपेक्षा गरेको हुन्छ । संविधानको धारा ५१ मा सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने व्यवस्था हुनु प्रशासनिक संयन्त्रतर्फ राज्यको विश्वास र भरोसा रहनु हो । भ्रष्टाचार निवारण ऐनमा सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिहरूले कस्तो कार्य वा व्यवहार गरेमा भ्रष्टाचार गरेको ठहरिने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था भएको छ । सुशासन ऐन तथा नियमावलीमा सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको काम कर्तव्य, अधिकार एवम् जिम्मेवारीका साथै नागरिक बडापत्र, कार्यसञ्चालन विधिसमेतको व्यवस्था गरेको छ । यसका अतिरिक्त सार्वजनिक पदमा रहने कर्मचारीहरूले जिम्मेवारी निर्वाहका सन्दर्भमा पालना गर्नुपर्ने आचरण एवम् अनुशासनका सम्बन्धमा विभिन्न ऐन, नियम, एवम् निर्देशिकाहरूमा आचरणयुक्त हुनुपर्ने र सेवाग्राहीमैत्री कार्य व्यवहार गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ । यस्ता कानुनी एवम् संस्थागत व्यवस्थासमेतबाट सार्वजनिक पदमा रहने व्यक्तिको आचरण एवम् कार्यप्रतिको व्यवहार स्वच्छ, निष्पक्ष र इमानदार हुनुपर्ने स्पष्ट रहेको छ । विगत केही वर्षयता सेवा प्रवाहको प्रक्रियामा संलग्न पदाधिकारीहरूको पदीय जिम्मेवारीमा देखिएको इमानदारीको स्वलन एवम् भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्ति स्थानीय तहसम्म भ्रष्टाचार गाँजिदै गएको सहज अनुमान गर्न सकिन्छ ।

भ्रष्टाचार प्रवृत्तिगत समस्या भएका कारण यसको निराकरणका लागि सार्वजनिक जिम्मेवारीमा रहेका व्यक्तिको सोच, व्यवहार र प्रवृत्तिमा सुधार गर्नु अत्यावश्यक भएको हुन्छ । कम तलबभत्ताका कारण भ्रष्टाचार हुने भन्ने भनाईलाई सम्पन्न एवम् हुने खाने व्यक्तिदेखि उच्च तहसम्मका जिम्मेवार व्यक्तिहरूसमेत भ्रष्टाचारजन्य कार्यमा संलग्न देखिनाले गलत सावित गरेको छ । कर्मचारीतन्त्र, राजनीतिज्ञ, सामाजिक सङ्घ संस्था, सामुदायिक संस्थाहरूसमेतको मिलेमतोमा भ्रष्टाचारजन्य कार्य हुने गरेको पाइनुले प्रवृत्ति नै भ्रष्टाचारको मुख्य कारण भएको स्पष्ट गरेको छ । सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको प्रवृत्तिलाई स्वच्छ र इमानदार गराउनका लागि विभिन्न कानुनी प्रावधानबाट निर्देशित गर्ने प्रयास हुँदै आएको भए तापनि भ्रष्टाचारजन्य कार्य व्यापक हुँदै आएका छन् । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अनुसार रिसवत लिने दिने, बिनामूल्य वा कम मूल्यमा वस्तु वा सेवा लिने, दान, दातव्य, उपहार वा चन्दा लिने, कमिसन लिने, राजस्व चुहावट गर्ने, गैरकानुनी लाभ वा हानि पुऱ्याउने, गलत लिखत तयार गर्ने, गलत अनुवाद गर्ने, सरकारी कागजात सच्याउने, सरकारी वा सार्वजनिक संस्थाको कागजात नोक्सान गर्ने, प्रश्नपत्रको गोपनीयता भङ्ग गर्ने वा

परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्ने, गैरकानुनी व्यापार व्यवसाय गर्ने, नपाएको ओहदा पाएँ भन्ने, झुट्टा विवरण दिने, सार्वजनिक सम्पत्तिको हानिनोक्सानी गर्ने, गैरकानुनी दबाब दिने, गलत प्रतिवेदन दिने, गैरकानुनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गर्ने आदि कसुर गर्ने कार्य भ्रष्टाचार मानिने र सार्वजनिक पदमा रहने व्यक्तिले यस्ता कार्य र व्यवहार गर्न नहुने स्पष्ट गरेको छ । भ्रष्टाचारलाई गैरकानुनी क्रियाकलाप, पतित व्यवहार, भ्रष्ट आचरणका रूपमा बुझ्ने गरिन्छ । सार्वजनिक पदमा रहँदा सम्पत्ति जोड्नु पर्छ भन्ने सोचका कारण भ्रष्टाचार मिलिभगत शैलीमा गाँजिदै गएको छ । यसको प्रभाव मुलुकको विकसित एवम् सभ्य समाजदेखि विकासोन्मुख एवम् अशिक्षित समाजसम्म फैलिएको छ । सार्वजनिक सेवा केन्द्रबाट प्रवाह हुने अधिकांश सेवाको प्रक्रियामा तल्लो तहदेखि माथिल्लो तहसम्मका कर्मचारी साथै महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारीमा रहने राजनैतिक नेतृत्व एवम् सार्वजनिक जिम्मेवारीमा नरहने राजनैतिक नेतृत्वमा समेत भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति देखिने गरेको छ । यस सन्दर्भमा प्रवृत्तिगत समस्याका रूपमा स्थानीय तहसम्म व्यापक भएको भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नका लागि अनियमित कार्यको क्षेत्रगत विश्लेषण गरी नियन्त्रण गर्ने कार्यलाई बडा तहसम्म प्रभावकारी गराउनु जरुरी भएको छ ।

नेपालमा भ्रष्टाचारको प्रवृत्तिगत स्वरूप

क) **रिसवत लिने दिने प्रवृत्ति:** घुस वा रिसवत लिनका लागि सहज वातावरण बनाउन सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिहरूले कार्य प्रक्रियालाई जटिल बनाउने र समयमा काम सम्पन्न नगर्ने, काम पन्छाउने, जिम्मेवारी पालना नगर्ने परम्परागत प्रवृत्ति वर्तमानमा समेत कायमै राखेको पाइन्छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा नियमानुसार सेवा प्रदान नगरी उत्तरदायित्व पन्छाउने, ढिलासुस्ती गर्ने र रिसवत लिने प्रवृत्तिका कारण सेवाग्राहीहरू आफ्नो काम समयमै गराउनका लागि रिसवत दिन बाध्य हुने गरेका छन् । मूलतः कार्यालयबाट नियमानुसार गरिदिनुपर्ने दर्ता नवीकरण, सिफारिस, निकास र भुक्तानी जस्ता कामकारबाहीमा केही कर्मचारीहरूले घुस लिने गरेको पाइन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा भएको अभिलेखबाट घुस रिसवत लिनेमा तल्लो तहका राजनैतिक नेतृत्व, विशिष्ट श्रेणी, सहसचिव वा सो सरह, उपसचिव वा सो सरह, शाखा अधिकृत वा सो सरह र राजपत्र अनङ्कित एवम् श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूसमेत रहेको देखिएको छ । यसबाट घुस रिसवत लिने प्रवृत्ति राजनैतिक नेतृत्वदेखि उच्चपदस्थ कर्मचारी एवम् नवनिर्वाचित, मनोनित पदाधिकारीहरूमा समेत रहेको तथ्य स्पष्ट हुन्छ । घुस रिसवत दिन खोज्ने व्यक्तिहरूसमेत रङ्गे हात कारबाहीमा परी निजहरूविरुद्ध मुद्दा दर्ता गर्ने गरेको पाइएकोले समाजमा घुस दिन उत्साहित हुने प्रवृत्तिसमेत बढ्दै गएको अनुमान गर्न सकिन्छ । आयोगको हालसम्मको अभिलेखबाट घुस रिसवतको बिगो रु. १५ सयदेखि रु ७३ लाखसम्म रहेको देखिनुले सार्वजनिक पदाधिकारीहरूले सानो रकमदेखि ठुलो रकमसम्मको घुस रिसवतमा संलग्न हुने गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

ख) **राजस्व चुहावट गर्ने प्रवृत्ति:** नियमानुसारको राजस्व सङ्कलनमा कर्मचारीतन्त्रको मुख्य जिम्मेवारी रहेको हुन्छ । मौजुदा कानून एवम् संस्थागत व्यवस्थाले निश्चित योग्यता र अनुभव भएका

कर्मचारीहरूमार्फत नै स्थानीय तहसम्म राज्यको समग्र राजस्व सङ्कलन गर्ने व्यवस्था भएको छ । राजस्व चुहावटको समस्या पुरानो एवम् हालसम्म नियन्त्रण हुन नसकेको समस्या हो । यस क्षेत्रमा भ्रष्टाचार संस्थागत भएको र यो संस्थागत सञ्जाल एवम् प्रवृत्तिलाई राजनैतिक र उच्च प्रशासनिक नेतृत्वको समेत संलग्नता भएका कारण नियन्त्रण गर्न सहज नभएको अनुभव गरिएको छ । राजस्व असुली गरी राज्यकोषमा जम्मा गर्नुपर्ने दायित्व भएका कर्मचारीबाट नै राजस्व असुलीमा लापरबाही गरी अनुचित कर छुट र राजस्वबापत उठेको रकम हिनामिना गर्ने गरेको पाइएको छ । मालपोत कार्यालयमा राजस्व निर्धारण गर्दा हेर्नुपर्ने वा परीक्षण गर्नुपर्ने कागजात नहेरी वा परीक्षण नगरी स्थानीय निकायको घर बाटो चार किल्ला प्रमाणितको सिफारिस लगायतका आवश्यक प्रमाण कागजात सङ्कलन नगरी कम राजस्व निर्धारण गर्ने, जग्गाको मूल्याङ्कन फरक पारी बदनियतसाथ लिखतमा वास्तविक मूल्यभन्दा कम थैली कायम गरी कम राजस्व निर्धारण गर्ने, राजस्व रकम नक्कली रसिदबाट उठाई प्रचलित कानुनबमोजिम दाखिला नगरी हिनामिना गर्ने एवम् कार्यालयबाट सङ्कलन भएको राजस्व खाइमास्ने जस्ता प्रकृतिका राजस्व चुहावट गर्ने गरेको पाइएको छ । भन्सार कार्यालयमा भन्सार प्रज्ञापन पत्रमा मालवस्तुको गलत घोषणा गरी वास्तविक तिर्नुपर्ने राजस्व नतिरी राजस्व चुहावट गर्ने साथै राष्ट्रसेवक कर्मचारी, भन्सार एजेण्ट र मालसामान धनी लगायतले मिलेमतोमा नक्कली प्रज्ञापनपत्र प्रयोग गरी राजस्व छली चुहावट गरेको जस्ता प्रकृतिका राजस्व चुहावट गर्ने गरेको पाइएको छ । यस्ता प्रवृत्ति सुनियोजित र संरक्षित रूपमा हुने गरेका कारण नियन्त्रणका लागि भएका कानुनी एवम् संस्थागत लामो प्रयास प्रभावकारी हुन सकेको छैन ।

ग) **सार्वजनिक सम्पत्ति हिनामिना, हानिनोक्सानी वा दुरुपयोग गर्ने प्रवृत्ति:** सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण र उचित उपयोग गर्ने गराउने मुख्य दायित्व सार्वजनिक जिम्मेवारीमा रहने पदाधिकारीहरूको हो । राजनैतिक नेतृत्व एवम् कर्मचारीतन्त्रले यसमा उदाहरणीय भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ । तर भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्तिका कारण सार्वजनिक सम्पत्ति हिनामिना एवम् दुरुपयोगमा राजनैतिक नेतृत्व साथै कर्मचारीतन्त्रको अग्रसरता बढी देखिन्छ । नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थाको बजेट लगायतका सार्वजनिक सम्पत्ति लापरबाही वा बदनियत गरी हिनामिना, हानिनोक्सानी वा दुरुपयोग गर्ने कार्यमा प्राविधिक कर्मचारी, शिक्षक, प्रशासन र प्रहरीलगायत सहायक र सहयोगीस्तरका कर्मचारीहरू रहेको पाइएको छ । साथै विद्यालय व्यवस्थापन समिति, उपभोक्ता समिति लगायत निर्वाचित/मनोनित/नियुक्त पदाधिकारी र मतियार/बिचौलियाहरूसमेत रहेको पाइएको छ । साथै विद्यालयको बजेट वा सम्पत्ति हिनामिना, पाठ्यपुस्तक, विज्ञान सामग्री खरिद, भवन शौचालय निर्माण, छात्रवृत्ति, तलबभत्ता लगायतका कार्यका लागि प्राप्त सरकारी बजेट हिनामिना गर्ने जस्ता प्रकृतिका सार्वजनिक सम्पत्तिको हिनामिना जस्ता अनियमितताहरू रहने गरेका छन् । यस्ता क्षेत्रमा भौतिक पूर्वाधार निर्माणका सन्दर्भमा वास्तविक कार्यभन्दा बढी कार्य भएको देखाई बढी रकम भुक्तानी लिई हिनामिना गर्ने गराउने प्रवृत्तिसमेत देखिएको छ ।

सार्वजनिक सम्पत्ति हिनामिनामा स्थानीय तहका नगरपालिकाको बजेट निजी खातामा स्थानान्तरण गरी निजी सम्पत्ति जोड्ने, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण गर्दा आफैँ औँठाछाप लगाई झुटो र कित्ते भरपाई खडा गरी बढी रकम भुक्तानी लिई हिनामिना गर्ने, लक्षित कार्यक्रमसमेतको लागि निकास भएको रकम बैंकबाट निकाली आफ्नो घरव्यवहारमा लगाउने, नक्कली बैंक ग्यारेन्टीका आधारमा मोबिलाइजेसन पेस्की दिने, गाउँपालिकाको चालु र पुँजीगत बजेट हिनामिना गर्ने जस्ता अनियमित कार्यहरू हुने गरका छन् । साथै कृषि, वन, स्वास्थ्य, उर्जा लगायतका अन्य क्षेत्रमा समेत कित्ते कागज बनाई सरकारी रकम बैंकबाट निकाली हिनामिना गर्ने, सम्पन्न नभएको कामको कार्यसम्पन्न प्रतिवेदन बनाई भुक्तानी लिने, वनका काठ बदनियतसाथ कटान गरी ओसारपसार गर्ने र प्रचलित कानुन एवम् मापदण्ड विपरीत प्रतिस्पर्धा नगराई कार्यालय सामग्री खरिद गर्ने वा सरकारी सम्पत्ति भाडामा लिने जस्ता अनियमित प्रवृत्तिसमेत रहेको पाइन्छ ।

घ) **सार्वजनिक जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्ने प्रवृत्ति:** सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गर्ने मुख्य जिम्मेवारीमा रहेका सार्वजनिक पदाधिकारीहरूबाटै सार्वजनिक जग्गा आफ्नो वा व्यक्तिका नाममा दर्ता गर्ने गराउने प्रवृत्ति पछिल्लो समय तीव्र भएको छ । निरन्तर प्रयास हुँदै आएको भए तापनि सार्वजनिक जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्ने प्रवृत्तिमा कमी आउन सकेको छैन । सरकारी जग्गा सरकारी निकायमा रहेको दर्ता सेस्ताको कागजातलाई गैरकानुनी तरिकाले हेरफेर गरी व्यक्तिको नाममा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा दिने, सक्कल जग्गाधनी दर्ता सेस्तामा गैरकानुनी तवरले अक्षरहरू थपी सेस्ताको सहीछाप र मिति महलमा नक्कली छाप लगाउने प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ । मूलतः सार्वजनिक जग्गालाई व्यक्तिको नाममा गैरकानुनी रूपले दर्ता गराई बेचबिखन गर्ने, सार्वजनिक जग्गा कित्ते कागजात तयार गरी निजी कम्पनीलाई बेचबिखन गर्ने, सरकारी कार्यालयमा रहेको लिखत कागजात सच्याई जग्गाको नक्कली जग्गाधनी र जग्गाधनी प्रमाण पुर्जासमेत खडा गरी गैरकानुनी तरिकाले हक हस्तान्तरण गर्ने, व्यक्तिको जग्गा हालसाबिक गर्दा सरकारी सार्वजनिक जग्गा घुसाउने, व्यक्तिको जग्गाको कित्ता यकिन गर्ने नाममा बढ कायम गरी साँधमा रहेको सरकारी जग्गामध्येबाट घुसाउने, जग्गासम्बन्धी सरकारी कागजात सच्याउने जस्ता भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्ति सङ्घीय तहदेखि स्थानीय तहसम्म नै रहेको पाइएको छ ।

ङ) **सार्वजनिक निर्माण वा खरिदमा अनियमितता गर्ने प्रवृत्ति:** सङ्घीय तहदेखि स्थानीय तहसम्मका सार्वजनिक निर्माण वा खरिद गर्दा अनिवार्य रूपमा तोकिएका कानुनी आधारहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको भए तापनि गैरकानुनी लाभ वा घुस कमिसनको मनसाय राखी मौजुदा कानुनी आधार अनुसरण नगर्ने, कानुनी प्रावधानको गलत व्याख्या गर्ने, कानुनको भावना विपरीत निर्णय गरी कार्य गर्ने गराउने प्रवृत्तिका कारण सार्वजनिक खरिद एवम् निर्माणमा नियमित रूपमा अनियमितता हुँदै आएको पाइन्छ । राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूबाट आफू वा अरु कुनै व्यक्तिलाई गैरकानुनी लाभ पुऱ्याउने वा नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थालाई गैरकानुनी हानि पुऱ्याउने बदनियतले सार्वजनिक

खर्च गर्दा राज्यको वार्षिक स्रोतको अपव्यय गरेका दृष्टान्तहरू विभिन्न अनुसन्धानबाट उजागर भएका छन् । ऐन, नियमानुसार टेण्डर आव्हान नगरी बजेट खर्च गर्ने, विशेष परिस्थितिमा खरिद गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्ने कानुनी प्रावधानसमेतको पालना नगरी बजेट खर्च गर्ने, स्थानीय दर रेटभन्दा अत्यधिक र अस्वाभाविक रूपमा बढी मूल्य राख्ने, किर्ते प्रतिवेदन तयार गरी रकम अपव्यय गर्ने लगायतका प्रवृत्ति देखिएको छ । त्यस्तै कम परिमाणमा सामान खरिद गरी बढीको बिल देखाई सामान खरिद गर्ने एवम् खरिद वा निर्माणको काममा भुक्तानी दिँदा अनिवार्य रूपमा कमिसन लिने जस्ता भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ ।

- च) गलत लिखत वा प्रतिवेदन दिने, कागजात सच्याउने वा नोक्सान गर्ने प्रवृत्ति: सेवाग्राहीको सेवासँग सम्बन्धित वा विकास निर्माण वा सार्वजनिक खरिद, सरकारी अभिलेख वा प्रमाणजस्ता क्षेत्रमा राष्ट्रसेवकले गलत लिखत तयार गर्ने, गलत प्रतिवेदन दिने, सरकारी कागजात सच्याउने, नोक्सान गर्ने वा लुकाउने भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्ति सङ्घीय तहदेखि स्थानीय तहसम्म हुने गरेको पाइन्छ ।
- छ) परीक्षाको परिणाम फेरबदल तथा गोपनीयता भङ्ग गर्ने प्रवृत्ति: कानूनतः वर्जित गरिएको प्रश्नपत्रको गोपनीयता र लिखत खुला गर्ने मौखिक वा प्रयोगात्मक परीक्षाको वस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कन नगरी गलत परिणाम वा प्रतिवेदनका आधारमा अयोग्य व्यक्तिलाई सार्वजनिक पदमा राख्ने अनियमित प्रवृत्ति, स्थानीय तहमा बढिरहेको पाइएको छ । शिक्षण संस्थाहरूबाट लिइएको लिखित परीक्षा र यातायात कार्यालयबाट लिइएका सवारी चालक अनुमतिपत्रको प्रयोगात्मक परीक्षासँग सम्बन्धित साथै स्थानीय तहमा रिक्त पदपूर्तिका लागि लिइएको अन्तर्वार्तासँग सम्बन्धित गलत कार्यहरू हुने गर्ने, परीक्षाको परिणाम फेरबदल गरेको विषयहरूमा सवारी चालक अनुमतिपत्रको प्रयोगात्मक परीक्षामा अनुत्तीर्ण र अनुपस्थित भएका परीक्षार्थीहरूलाई पास गराउने, रिक्त पदपूर्तिका लागि लिइएको अन्तर्वार्तामा सफल उम्मेदवारलाई वैकल्पिक बनाई परिणाम फेरबदल गर्ने, स्थायी पदपूर्तिका लागि भएको लिखित परीक्षाको परिणाम फेरबदल गर्ने जस्ता भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्ति हुने गरेको पाइएको छ ।
- ज) नीतिगत भ्रष्टाचार गर्ने प्रवृत्ति: नीतिगत भ्रष्टाचारमा मूलतः निर्णय तहमा रहेका उच्च राजनैतिक एवम् प्रशासनिक पदाधिकारीहरू संलग्न हुने गरेका छन् । राजनैतिक तथा प्रशासनिक नेतृत्व तहका पदाधिकारीहरूबाट गलत कानून वा नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने, कानून वा नीतिको भावना विपरीत निहित स्वार्थका लागि गलत व्याख्या गर्ने जस्ता प्रवृत्तिहरू हुने गरेको पाइएको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट गराइएका अध्ययन तथा सर्वेक्षणहरू, नेपालमा भ्रष्टाचार र सुशासनसम्बन्धी अध्ययन, २०७५ तथा स्थानीय तहमा हुने भ्रष्टाचारसम्बन्धी अध्ययन, २०७६ अनुसार नेपालमा नीतिगत भ्रष्टाचार हुने गरेको स्पष्ट भएको छ । सेवाग्राही सर्वेक्षणहरूबाट समेत उच्चपदस्थ मूलतः राजनैतिक एवम् प्रशासनिक पदाधिकारीहरूबाटै बढी नीतिगत भ्रष्टाचार हुने गरेको देखिएको छ ।

झ) भ्रष्टाचारको पदीय वा पेसागत प्रवृत्तिको विश्लेषण: भ्रष्टाचार सार्वजनिक जिम्मेवारीमा रहने गलत सोच र प्रवृत्ति भएका व्यक्तिहरूको मिलेमतोमा देखासिकीबाट वृद्धि हुने गरेको छ । यस्ता सोच र प्रवृत्ति भएका कर्मचारी वा राजनैतिक नेतृत्वसँगै प्रत्यक्ष एवम् अप्रत्यक्ष काम गर्ने अन्य सयौं व्यक्तिहरूमा समेत भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति स्वाभाविक रूपमा विकास भएको पाइन्छ । सार्वजनिक पदमा रहने उच्च राजनैतिक नेतृत्व, स्थानीय तहसम्मका राजनैतिक जिम्मेवार व्यक्तिहरू साथै तल्लो तहदेखि माथिल्लो तहसम्मका कर्मचारीहरू भ्रष्टाचारजन्य कार्यमा सहभागी हुँदा यसको प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष असर गैरसरकारी र निजी क्षेत्रमा समेत पर्दा सरकारी, गैरसरकारी, सामुदायिक, निजी क्षेत्रमा समेत भ्रष्टाचार क्रमशः संस्थागत हुँदै गएको देखिन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा प्राप्त सूचना एवम् उजुरीका साथै भ्रष्टाचार विरुद्धका कारबाहीले सार्वजनिक पदमा रहेका राजनैतिक एवम् प्रशासनिक पदाधिकारीहरूका साथै विचौलियाहरूसमेत भ्रष्टाचारको प्रवृत्तिमा संलग्न भएको तथ्य पुष्टि गरेको छ । आ.व. २०७६/७७ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट अदालतमा दायर गरिएका ३५१ वटा भ्रष्टाचार विरुद्धका मुद्दाहरूमध्ये ८९४ जना प्रतिवादीहरू अधिकृतस्तरका २५६ जना र सहायकस्तर/सहयोगीस्तरका ३८४ र अन्य बाँकी विचौलियाहरूसमेत रहेका र ९५ जना उपभोक्ता समिति एवम् विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू रहेको देखिन्छ । भ्रष्टाचारको पदीय वा पेसागत प्रवृत्तिलाई तलको तालिकाबाट समेत स्पष्ट गर्न सकिन्छ:

क्र. सं.	मुद्दाको किसिम	प्रतिवादीको सङ्ख्या				
		जम्मा	अधिकृतस्तर	सहायक/ सहयोगीस्तर	निर्वाचित /मनोनित	विचौलिया / मतियार
१	रिसवत	२१०	५१	१२३	७	२९
२	नक्कली प्रमाणपत्र	८८	१८	६६	४	०
३	सार्वजनिक सम्पत्तिको हानिनोक्सानी					
४	गैरकानुनी लाभहानि	२५३	९१	६७	३८	५७
५	राजस्व हिनामिना	५२	८	२२	१	२१
६	गैरकानुनी सम्पत्ति आर्जन	१२	७	४	१	०
७	विविध	१३७	४५	५८	०	३४
	जम्मा	८९४	२५६	३८४	९५	१५९

स्रोत: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २९औं वार्षिक प्रतिवेदन

भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति कायम रहनुका कारणहरू

सार्वजनिक जिम्मेवारीमा रहने राजनैतिक नेतृत्व साथै प्रशासनिक उच्च तहका पदाधिकारीहरूको जिम्मेवारीप्रतिको सोच र व्यवहारले सङ्गठनको कार्यसम्पादनको निष्पक्षता र स्वच्छता कायम गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह भएको हुन्छ । यस्ता व्यक्तिको सङ्गठनात्मक व्यवहार स्वच्छ र इमानदार हुन सकेमा स्वाभाविक रूपमा तल्लो तहसम्मको कार्यसम्पादनमा स्वच्छता कायम गर्न सकिने हुन्छ । गलत प्रवृत्तिलाई मूलतः प्रणालीले नियन्त्रण गर्नुपर्ने भए तापनि मुलुकको शासकीय एवम् प्रशासकीय प्रणाली कमजोर हुनुका कारण सार्वजनिक जिम्मेवारीमा रहने व्यक्तिहरूको भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्तिमा कमी आउन सकेको छैन । फलस्वरूप भ्रष्टाचार सङ्गठित रूपमा फैलिएको छ । गैरकानुनी आर्जनका लागि निहित स्वार्थबाट प्रभावित हुने राजनैतिक एवम् प्रशासनिक पदाधिकारी लगायत अन्य बिचौलिया र सरोकारवाला व्यक्तिहरूसमेतको मिलेमतोबाट भ्रष्टाचार गर्ने साथै भ्रष्टाचारको विरुद्धमा काम गर्ने निकाय वा प्रणालीलाई कमजोर गराउने प्रवृत्तिसमेत विकास हुँदै गएको छ । मूलतः मुलुकमा भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति कायमै रहनुका मुख्य कारणहरू निम्नानुसार रहेका छन्-

- (क) परम्परागत सोच र प्रवृत्तिबाट प्रभावित मुलुकको खर्चिलो र अस्वस्थ राजनैतिक निर्वाचन पद्धतिमा समसामयिक सुधार नहुनु,
- (ख) भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि सोच, नीति, योजना, रणनीतिको नियमितताका लागि राजनैतिक सहमति र प्रतिबद्धताको कमी हुनु,
- (ग) भ्रष्टाचारविरुद्धको अनुसन्धान एवम् कारवाहीलाई व्यापक, निष्पक्ष एवम् वैज्ञानिक गराउने र सजायलाई कडा बनाउने कार्यमा राजनैतिक नेतृत्वको सोच र अग्रसरता अग्रगामी हुन नसक्नु,
- (घ) भ्रष्टाचारको कमाइलाई समाजले सहज स्वीकार्ने एवम् अकुत सम्पत्तिको प्रशंसा गर्ने सामाजिक स्वभावमा परिवर्तन आउन नसक्नु,
- (ङ) भ्रष्टाचारीहरूको संरक्षणका लागि राजनैतिक दबाव दिने साथै राजनैतिक नेतृत्वहरूसमेत भ्रष्टाचारका कार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुने स्वभावमा परिवर्तन आउन नसक्नु,
- (च) भ्रष्टाचार नियन्त्रणको जिम्मेवारीमा रहेका सरकारी निकायहरू अपेक्षित रूपमा सक्रिय एवम् नतिजामुखी हुन नसक्नु
- (छ) गैरआर्थिक आर्जन विरुद्धमा सरकारी निगरानी एवम् गैरसरकारी निकायका साथै नागरिक समाज र सामाजिक सङ्घ संस्थाहरू एवम् सरोकारवालाहरूको निगरानी कमजोर हुनु,
- (ज) समाजमा थोरै समय र लगानीमा धेरै आर्थिक आर्जन गर्ने सोच र प्रवृत्ति कायमै रहनु एवम् सामाजिक सांस्कृतिक कार्यमा फजुल खर्चगर्ने गराउने प्रवृत्ति कायमै रहनु,
- (झ) राजनैतिक नेतृत्व प्रशासनिक कार्यमा अनावश्यक रूपमा संलग्न हुने एवम् अनियमित कार्यका लागि दबाव दिने स्वभावमा परिवर्तन नहुनु,

- (ज) प्रक्रियामुखी सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सामयिक सुधार गर्न नसकिनु एवम् कर्मचारीमा जिम्मेवारी पन्छाउने तथा जवाफदेही नहुने प्रवृत्तिमा सुधार नहुनु,
- (ट) सार्वजनिक क्रियाकलापलाई पारदर्शी गराउन नसक्नु र सरकारी निकायहरूबीच समन्वयलाई नतिजामुखी गराउन नसक्नु,
- (ठ) सार्वजनिक निर्माण एवम् सार्वजनिक खरिदको कार्यमा सूक्ष्म एवम् नियमित निगरानी, अनुगमन मूल्याङ्कन हुन नसक्नु
- (ड) नैतिक शिक्षाको कमीका कारण नागरिक समाजको भ्रष्टाचारप्रतिको चासो कमी हुनु,
- (ढ) भ्रष्टाचारका विरुद्धमा सरकार एवम् नागरिक समाज, सामाजिक सङ्घ संस्थाको निगरानी र सहकार्यको कमी हुनु,
- (ण) भ्रष्टाचार विरुद्धका कार्यको कारबाहीका लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगप्रति अत्यधिक निर्भरता हुनु, यस कार्यमा जिम्मेवार अन्य निकायहरूको क्रियाशीलता अपेक्षित रूपमा कमजोर हुनु,
- (त) अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग लगायत भ्रष्टाचार एवम् अनियमित कार्यका विरुद्धमा जिम्मेवारीमा रहेका निकायहरूबाट पेस भएका मुद्दाहरूको फैसला जस्ता कार्यहरूमा आवश्यक प्राथमिकीकरण, समन्वय र सकारात्मक सोचको कमी हुनु ।

भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति बढ्दै जानुमा सार्वजनिक सेवा केन्द्रमा विचौलियाहरूको अनावश्यक सहभागिता हुनु पनि एउटा मुख्य कारण भएको देखिन्छ । वर्तमानमा विचौलियाहरू भ्रष्टाचार गर्ने गराउने उद्देश्य भएका व्यक्तिहरूका लागि सहज र सुरक्षित माध्यमसमेत भएका छन् । सरकारी सेवा केन्द्रहरूमा विचौलियाहरूको भूमिकालाई न्यून गर्न सेवा केन्द्रमा सहायता वा सोधपुछ कक्षका साथै सेवाका लागि आवश्यक जानकारी एवम् सेवा लिन भर्नुपर्ने फाराम लगायतका आधारभूत प्रक्रिया पूरा गर्न सहज गराउने व्यवस्था गरिएको छ । यस्ता व्यवस्थाको उपयोग गरी सेवाग्राहीले आफ्नो काम आफैले गर्न गराउन सक्ने भए तापनि मौजुदा व्यवस्थाहरूलाई निष्क्रिय गराउने र सेवाग्राहीलाई विचौलियाको सहयोग लिनुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सिर्जना गर्ने गराउने प्रवृत्ति बढेको छ । यसबाट अधिकांश सार्वजनिक निकायहरूमा सेवाग्राही र कर्मचारीका बिचमा विचौलिया उपस्थित हुने र विचौलियाहरूको कार्यप्रक्रियामा अस्वाभाविक संलग्नता बढेको छ । सेवाग्राहीका साथै कर्मचारीहरूको समेत विचौलियाहरू प्रतिको आशा र भरोसाका कारण कार्यालयहरूमा भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्ति बढ्दै गएका छन् । प्रत्यक्ष एवम् अप्रत्यक्ष रूपमा कार्यालयका महत्त्वपूर्ण अभिलेख, कागजात, प्रमाणहरूमा सहज पहुँचका साथै कार्य प्रक्रियामा समेत संलग्नता बढेका कारण सहज रूपमा सेवाग्राहीलाई ठग्ने कार्य हुँदै आएको छ । मूलतः मालपोत कार्यालय, यातायात व्यवस्था कार्यालय, नापी कार्यालय, वैदेशिक रोजगारीका कार्यालय, भन्सार कार्यालय, उद्योग व्यवसायसँग सम्बन्धित कार्यालय, नगरपालिका, गाउँपालिकाका कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, राहदानी विभाग, लोक सेवा आयोगको फाराम भर्ने कार्यालय, शैक्षिक सेवाका कार्यालय, न्यायिक कार्यालयहरूमा यस प्रकारको प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ ।

भ्रष्टाचारको प्रवृत्तिबाट परेको असर

कम तलब सुविधालाई भ्रष्टाचारको कारण मान्ने गरिएको भए तापनि मूलतः अनियमित कार्यतर्फको सोच र व्यवहारका कारण भ्रष्टाचारजन्य कार्यहरू हुने गरेको स्पष्ट छ । भ्रष्टाचार प्रवृत्तिगत समस्याको परिणाम हो । थोरै समय र लगानीमा धेरै आर्थिक आर्जन गर्ने प्रवृत्ति रहनु, सामाजिक तथा सांस्कृतिक कार्यमा फजुल खर्च गर्ने प्रवृत्ति बढ्नु, भ्रष्टाचारको कमाइलाई समाजले सहज रूपमा स्वीकार्ने प्रवृत्ति कायमै रहनु, परिवारबाटै भ्रष्टाचार गर्न उत्प्रेरित गरिनु, सामाजिक संस्थाहरूमा भ्रष्टाचारका विरुद्धमा सहकार्यको कमी हुनु आदि यसका पुष्ट्याईका आधारहरू हुन् । मुलुकमा भ्रष्टाचारको प्रवृत्तिबाट परेको असरहरूलाई तलका बुँदाहरूबाट स्पष्ट गर्न सकिन्छः

- (क) भ्रष्टाचारीहरूको संरक्षणका लागि राजनैतिक दबाव दिने साथै भ्रष्टाचारीबाट लाभ हासिल गर्ने गराउने संस्कारको वृद्धि हुनु,
- (ख) राजनैतिक एवम् प्रशासनिक मिलिभगतमा भ्रष्टाचार गर्ने गराउने कार्य क्रमशः संस्थागत हुँदै जानु,
- (ग) राजनैतिक एवम् प्रशासनिक भ्रष्टाचारजन्य प्रवृत्तिले गैरसार्वजनिक निकाय एवम् पदाधिकारीहरूमा समेत भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति विस्तार हुँदै जानु,
- (घ) कानुनी प्रावधान एवम् शासकीय पद्धति कमजोर भई प्रशासनिक कार्यमा राजनैतिक नेतृत्वबाट अनियमित कार्य वा निर्णय गर्न गराउन अनावश्यक दबाव हुनु,
- (ङ) सुशासनको स्तर कमजोर भई राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा मुलुकको इज्जत, प्रतिष्ठा, साख कमजोर हुँदै जानु र त्यसलाई ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनल, नेपाल लगायतको प्रतिवेदनले स्पष्ट पार्नु,
- (च) सरकारी स्रोतसाधनको दुरुपयोग हुँदा विकास निर्माण लगायतका आधारभूत विकासका कार्यमा स्रोतसाधनको कमी हुनु,
- (छ) सुशासन एवम् स्रोत सदुपयोगको सुनिश्चितता हुन नसक्दा विकास आयोजनाहरू ढिलासुस्ती हुने, आयोजनाहरूमा खर्च वृद्धि हुनु, विकास साझेदारहरूको साझेदारी घट्न थाल्नु,
- (ज) विकास निर्माण लगायतका क्षेत्रमा दाता एवम् लगानीकर्ताहरूको लगानीप्रतिको उत्सुकता घट्नु,
- (झ) मुलुकको समग्र शासन पद्धतिका साथै प्रशासनिक संयन्त्रप्रतिको विश्वास, प्रतिष्ठा, इज्जत, सान खस्कँदै जानु,
- (ञ) सीमित व्यक्ति, समूहको हालीमुहालीका कारण सङ्गठनभित्रका इमानदार र सक्षम कर्मचारीहरूको कार्य उत्प्रेरणा र क्षमतावृद्धि हुन नसक्नु,
- (ट) सार्वजनिक एवम् गैरसार्वजनिक जिम्मेवारीमा रहेका पदाधिकारीहरूले जिम्मेवारी नलिने, कार्य सम्पादनमा उदास हुने प्रवृत्ति विकास हुनु,
- (ठ) राजनीतिज्ञ तथा कर्मचारीतन्त्रविचको एक अर्कालाई दोषारोपण गर्ने, जिम्मेवारी सार्ने प्रवृत्ति बढेका कारण आपसी सम्बन्ध कमजोर हुँदै जानु,

- (ड) दण्डहीनता, नातावाद, नैतिकहीनताले प्रश्रय पाएका कारण अराजकता, विकृति, अन्याय र अस्थिरता बढ्नु,
- (ढ) सरकार एवम् सरकारी संस्थाप्रति जनताको विश्वास र भरोसा घट्दै गएका कारण राज्यको दायित्वभित्रका आधारभूत सेवामा समेत गैरसरकारी वा निजी क्षेत्रको संलग्नता बढ्दै जानु,
- (ण) दैवी प्रकोप, सड्कट लगायतको संवेदनशील अवस्थामा सरकारी संयन्त्र कमजोर हुने एवम् नागरिकले सरकार वा राज्यको संरक्षण र भरोसा पाउने अवस्था कमजोर देखिनु ।

भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति नियन्त्रण गर्नका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरू

निकायगत एवम् कार्यगत मिलेमतो, देखासिकी, अनियमित कार्य गर्ने गराउने सहज वातावरण, बिचौलियाको सहज संलग्नताका कारण वर्तमानमा भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति बढेको सहज अनुमान गर्न सकिन्छ । यस अवस्थामा व्यक्तिको सोच, व्यवहार र आचरणको सुधारबाट नै भ्रष्टाचारको प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गर्न सकिन्छ । यसका लागि मूलतः भ्रष्टाचारप्रतिको समाजको धारणाका साथै देशको मौजुदा नीति, कानुन, कार्यपद्धति आदिले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । मुलुकको प्रशासनिक संरचना, कार्यसंस्कार एवम् कार्यपद्धतिमा सामयिक सुधार हुन नसक्दा प्रक्रियाउन्मुख कार्यप्रणाली कायमै रहनु, सार्वजनिक क्रियाकलापलाई पारदर्शी गराउन नसकिनु, सरकारी निकायहरूबीच समन्वयको कमी रहनु, सरकारी अनुगमन, निरीक्षण कमजोर रहनु, भ्रष्टाचारबाट जोडेको सम्पतिको विरोध गर्ने सामाजिक संस्कार नहुनु, नागरिक समाजको भ्रष्टाचारप्रतिको चासोमा कमी हुनु, नैतिक शिक्षाको कमी हुनु, सरकार र नागरिक समाजको सहकार्यको कमी हुनु, भ्रष्टाचार विरुद्ध पेस भएका मुद्दाहरूका सम्बन्धमा सकारात्मक सोच र सहकार्यको कमी हुनु जस्ता तथ्यहरू भ्रष्टाचारका लागि बलियो आधार भएका छन् । यस सन्दर्भमा भ्रष्टाचारको प्रवृत्ति नियन्त्रण गर्न निम्नानुसारका सुधारका कार्यहरू गर्नु अत्यावश्यक भएको छः

- (क) राजनैतिक नेतृत्वले राजनैतिक दल एवम् सरकारमा संस्थागत रूपमै भ्रष्टाचार विरुद्धको संस्कार एवम् पद्धति विकास गर्नुपर्ने साथै भ्रष्टाचारमा संलग्न हुने राजनैतिक दलका कुनै पनि व्यक्तिलाई कारबाहीको दायरामा ल्याउने, दोषीलाई भविष्यमा कुनै पनि राजनैतिक गतिविधिमा सहभागी नगराउने पद्धतिको थालनी गर्ने,
- (ख) जिम्मेवार पदमा रहँदा हुने भ्रष्टाचार एवम् अनियमित कार्यको आत्मालोचना गरी नैतिकताका आधारमा पदबाट राजीनामा गर्ने गराउने संस्कारको विकास गर्ने साथै नैतिक अनुशासनमा कमजोर हुने व्यक्तिका विरुद्धमा दबाव एवम् आवाज सृजना गर्ने,
- (ग) भ्रष्टाचार विरुद्धको कार्य जिम्मेवारीमा रहेका संस्थाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान, निर्णय, फैसला लगायतका प्रक्रियागत कार्यमा कुनै प्रकारको राजनैतिक एवम् प्रशासनिक हस्तक्षेप गर्न नसक्ने वा गर्न नपाउने आधारहरू तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने,

- (घ) प्रशासनिक कार्यसम्पादनका सन्दर्भमा हुने भ्रष्टाचारका विरुद्धमा सदाचारी कर्मचारीले आफ्नै सेवा समूह र कार्यालयभित्रका भ्रष्टाचारीको उजुरी एवम् सूचनाहरू सजाय गर्ने निकायमा शीघ्र पुऱ्याउने संस्कार विकास गर्ने,
- (ङ) भ्रष्टाचार विरुद्धको अध्ययन, अनुसन्धानलाई छिटो छरितो, वैज्ञानिक र गुणस्तरीय गराई शीघ्र सजायका लागि पेस गर्ने गराउने,
- (च) भ्रष्टाचारजन्य कार्यको अध्ययन अनुसन्धान, तहकिकातका सन्दर्भमा सामान्य सहानुभूतिसमेत नराखी तथ्य प्रमाण सङ्कलन गर्ने कार्यमा स्वच्छ र इमानदार भूमिका निर्वाह गर्ने,
- (छ) भ्रष्टाचारका विरुद्धमा कार्य गर्ने जिम्मेवारीमा रहेका अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग लगायतका निकाहरूले भ्रष्टाचारको उच्च सम्भावना भएका क्षेत्रहरूमा सूक्ष्म निगरानीका साथै नियमित अप्रेसनको कार्यलाई प्राथमिकता दिने,
- (ज) भ्रष्टाचारको विरुद्धमा सङ्कलन हुने सूचना, उजुरी, प्रतिवेदनलगायतका आधारभूत तथ्यहरूलाई मौजुदा कानुनी प्रावधानहरूका आधारमा निष्पक्ष एवम् वैज्ञानिक ढङ्गले अनुसन्धान गरी कारबाहीको दायरामा ल्याउन निरन्तर अग्रसर हुने,
- (झ) भ्रष्टाचार विरुद्धको अध्ययन, अनुसन्धान, तहकिकात, मुद्दा दायरीको कार्यलाई साझा जिम्मेवारी एवम् दायित्वका रूपमा स्वीकार गरी भ्रष्टाचारीलाई कानुनको कठघरामा पुऱ्याउन नतिजामुखी सहकार्य एवम् समन्वय गर्ने प्रवृत्ति विकास गर्ने,
- (ञ) भ्रष्टाचार विरुद्धको कार्यलाई शीघ्र सजायको दायरामा ल्याउन सङ्गठनको नेतृत्वले अग्रसरता लिने साथै सजायको टुंगो नभएसम्म निरन्तर निगरानी एवम् दबावमा रहने,
- (ट) न्याय परिषद्लगायतका सम्बन्धित जिम्मेवार निकायहरूले भ्रष्टाचार विरुद्धको मुद्दामा विवादरहित निर्णय गर्ने,
- (ठ) भ्रष्टाचार विरुद्धका अनुसन्धान, मुद्दा फैसला वा निर्णयहरू विशेष प्राथमिकतामा राखी निश्चित समयभित्रै टुङ्ग्याउने,
- (ड) भ्रष्टाचारीलाई कडा एवम् अधिकतम सजाय गर्ने कानुनी व्यवस्थाका साथै नैतिक सोच र व्यवहार विकास गर्ने,
- (ढ) भ्रष्टाचारबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिका विरुद्धमा समाज निरन्तर विरोधमा रहनुपर्ने, यसका लागि सामाजिक सङ्घ संस्था, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यमहरू भ्रष्टाचारीको अकुत सम्पत्ति, अस्वाभाविक जीवन निर्वाह, भौतिक पूर्वाधारको उपयोगलगायतका सूचनाहरू कारबाही गर्ने निकायहरूमा पुऱ्याउन अग्रसर हुनुपर्ने,
- (ण) स्थानीय राजनैतिक दल वा अन्य सामाजिक सङ्घ संस्थाहरूले भ्रष्टाचारीलाई सामाजिक समारोह, सभा, सम्मेलन, सम्मानजस्ता कार्यक्रममा समावेश नगर्ने, बहिष्कार गर्ने प्रवृत्तिको विकास गर्ने,

- (त) भ्रष्टाचारका विरुद्धमा महत्त्वपूर्ण भूमिकामा रहेका सञ्चारकर्मीहरूले कुनै पनि भ्रष्टाचारजन्य सूचना यथाशीघ्र प्रचारप्रसार गर्ने कार्यलाई महत्त्व दिनुपर्ने साथै भ्रष्टाचार विरुद्धका आधिकारिक कारवाही वा सजायका निर्णयहरूलाई स्थानीयस्तरसम्म प्राथमिकताका साथ नियमित प्रचारप्रसार गर्ने,
- (थ) निहित स्वार्थबाट मुक्त भई भ्रष्टाचारको उच्च सम्भावना भएका सार्वजनिक निकायहरूमा सञ्चार क्षेत्रबाट खोजमूलक सूचना सङ्कलन गरी भ्रष्टाचार विरुद्धको कार्यमा सहकार्य गर्ने,
- (द) देशव्यापी रूपमा सङ्घीय तहदेखि गाउँपालिका, नगरपालिका, वडा कार्यालयसम्मका सम्बन्धित कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादनको सुपरिवेक्षण अनुगमन, प्रतिवेदन एवम् पृष्ठपोषण पद्धति तथा अभिमुखीकरण र क्षमता विकासका बारेमा उचित ध्यान दिनुपर्ने,
- (ध) भ्रष्टाचारको नियन्त्रणकालागि स्थानीय तहका राजनैतिक नेतृत्व, प्रशासनिक संयन्त्र, नागरिक समाज, सामाजिक सङ्घ संस्थाहरू, बौद्धिक समूहका साथै सञ्चारमाध्यमहरू नै बढी क्रियाशील हुनुपर्ने,
- (न) प्रक्रियाभन्दा नतिजामुखी एवम् पारदर्शी कार्यपद्धति अवलम्बन गर्ने, भ्रष्टाचार हुनसक्ने क्षेत्र पहिचान गरी नियमित रूपमा निगरानी बढाउने,
- (न) सार्वजनिक कार्यका सन्दर्भमा दलाल, एजेन्ट, मध्यस्थकर्ताको क्रियाकलाप र व्यवहारप्रति सजग हुने, नियम, कानून, प्रक्रिया, निर्देशिका, मापदण्डको पूर्ण पालनाको संस्कार विकास गर्ने कार्यमा निकाय प्रमुख अग्रसर हुनुपर्ने,
- (प) सेवाग्राहीले आफूले प्राप्त गर्नुपर्ने सेवा प्राप्त गर्न पूरा गर्नुपर्ने प्रक्रिया पुरा गरे नगरेको ख्याल गर्ने, कार्यालयहरूमा हुने नागरिक बडापत्रको जानकारी राख्ने, कर्मचारी वा कार्यालयलाई दिन लागेको रकम कानूनसम्मत हो वा होइन सचेत हुने, दलाल, एजेन्ट वा आफूलाई सहयोग गर्ने व्यक्ति भरपर्दो र विश्वसनीय छ वा छैन होसियार हुने, आफूले तिरेको रकम अनुसारको बिल, भर्पाई वा रसिद लिनेतर्फ होसियार हुनुपर्ने,
- (फ) राजनैतिक नेतृत्व, कर्मचारीतन्त्र, सञ्चारकर्मी, स्थानीय सङ्घ संस्था, नागरिक समाज, बौद्धिक वर्ग भ्रष्टाचार नियन्त्रणका कार्यमा एकीकृत भई नियमित रूपमा अग्रसर हुनुपर्ने,
- (ब) भन्सार कार्यालयमा कर्मचारी र व्यापारी दुवैको मिलेमतोमा हुने राजस्व चुहावटलाई नियन्त्रण गर्न अर्थ मन्त्रालयले प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने,
- (भ) विचौलियाहरूको कार्यालयमा हुने उपस्थिति साथै कार्य प्रक्रियामा हुने संलग्नतालाई पूर्णतः नियन्त्रण गर्ने, सरकारी सूचना, अभिलेख, कागजातहरूमा विचौलियाहरूको पहुँचलाई पूर्ण रूपमा रोक्ने ।

निष्कर्ष

सुशासनका माध्यमबाट 'समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली'को लक्ष्य हासिल गर्ने उद्देश्य पूरा गर्नका लागि संस्थागत हुँदै गएको भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्नु अपरिहार्य भएको छ । राजनैतिक एवम् प्रशासनिक मिलेमतो साथै विचौलियाहरूसमेतको सहकार्यमा सङ्घीय तहदेखि स्थानीय तहसम्म भ्रष्टाचार सर्वव्यापक भई फैलिएको

छ। मिलिभगत शैलीमा सार्वजनिक स्रोत, साधन, सम्पत्तिमाथि कब्जा गर्ने गराउने प्रवृत्ति व्यापक भएको छ। भ्रष्टाचारका विरुद्धमा कार्यगर्ने संवैधानिक निकाय लगायतका अन्य जिम्मेवार निकायहरूलाई निष्क्रिय वा असफल गराउने प्रयासहरू हुँदै आएका छन्। मूलतः राजनैतिक एवम् प्रशासनिक नेतृत्वमा सार्वजनिक खरिद एवम् निर्माणका माध्यमबाट गैर कानुनी लाभ हासिल गर्ने गराउने सोच र व्यवहारमा परिवर्तन आउन नसकेका कारण भ्रष्टाचार विरुद्धको मुलुकको प्रयास अपेक्षित रूपमा उपलब्धिमूलक हुन सकेको छैन। भ्रष्टाचार विरुद्धको कार्यमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अग्रसरता प्रभावकारी देखिएको भए तापनि अन्य जिम्मेवार निकायहरू यस कार्यमा प्रभावकारी हुन नसकेको यथार्थता हामीसामु कायमै छ। सार्वजनिक सेवाप्रतिको जनताको विश्वसनीयता एवम् गुणात्मकता कायम गर्न सकिएको छैन। सार्वजनिक पदाधिकारीहरूको परम्परागत सोच, संस्कार र कार्य प्रवृत्ति, मौजुदा पुरानो संरचनाबाट सार्वजनिक सेवाप्रतिको जनताको आकाङ्क्षा हासिल हुन नसक्ने तथ्य स्पष्ट छ। सार्वजनिक जिम्मेवारीमा रहेका सङ्घीय तहदेखि स्थानीय तहका तल्लो तहदेखि माथिल्लो तहसम्मका पदाधिकारीहरू भ्रष्टाचारका विभिन्न प्रवृत्तिका माध्यमबाट सार्वजनिक स्रोत, साधन र सम्पत्ति व्यक्तिगत लाभका लागि दुरुपयोग गर्ने गराउने कार्यमा संलग्न हुने गरेको तथ्य विभिन्न प्रतिवेदनबाट स्पष्ट भएको छ। सार्वजनिक पदमा रहेका जिम्मेवार पदाधिकारीहरूको भ्रष्टाचारको प्रवृत्तिको देखासिकीबाट गैरसरकारी एवम् सामाजिक सङ्घ संस्था, निजी क्षेत्रमा समेत भ्रष्टाचार बढ्दै गएको छ। यस सन्दर्भमा राजनैतिक नेतृत्व एवम् कर्मचारीतन्त्रबाट गैरकानुनी लाभतर्फको सोच, व्यवहार, प्रवृत्तिमा परिवर्तन गर्नुपर्ने जरुरी भएको छ। यसका लागि मूलतः मौजुदा कानून, संरचना, प्रणाली एवम् प्रवृत्ति सुधारमा राजनैतिक नेतृत्वको प्रतिबद्धता र अग्रसरता आवश्यक भएको हुन्छ। स्थानीय तहसम्मका राजनैतिक संयन्त्र, नागरिक समाज, सामाजिक सङ्घ संस्था, सरोकारवाला निकायहरू, सञ्चारकर्मीसमेतको सक्रिय समन्वय एवम् सहकार्य अत्यावश्यक भएको छ।

सन्दर्भ सामग्री

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८, कानून किताब व्यवस्था समिति (२०४८)।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, वार्षिक प्रतिवेदनहरू, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग।

नेपालको संविधान, २०७२, कानून किताब व्यवस्था समिति (२०७२)।

नेपाल सरकार (२०७६), पन्ध्रौँ योजना (२०७६/७७-२०८१/८२), राष्ट्रिय योजना आयोग।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९, कानून किताब व्यवस्था समिति (२०५९)।

सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४, कानून किताब व्यवस्था समिति (२०६४)।